

Az egyházzene

Valamennyi nagy ókori civilizáció több évezreddel időszámításunk előtt kialakította saját kultúráját, amelyben kitüntetett szerepe volt a zenének. A kultúrán belül, a társadalmakban, a különböző művészetekben, az esztétikai értékek és kategóriák kifejeződése mindig egy harc, egy küzdelem köré csoportosulnak. Ez a harc, az eszmék, ha úgy tetszik a vélemények, a kategóriák harca. Az egyik a halódó régi, a másik a korán jött új eszmeiségét képviseli. Állandó feszültség lapul a két eszmeiség között. A küzdelem vektorálisan meghatározza a fejlődés irányát, és a két eszmeiség tragikuma hordozza magában a fejlődést. Mindkettő elmúlásra van ítélve, a kettős elmúlás mindig létrehoz egy új vagy újabb minőséget, amely aztán a maga idejében szintén halódó régivé válik, egy újabb eszmével vagy rendszerrel szemben.

A zenét sem lehet, sőt nem is szabad kiemelni vagy kivételnek tekinteni a fejlődésben. Soha nem művelték elszigetelten, ma sem művelik úgy, hanem szinkretikusan a többi művészettel együtt éltették. Lényegi kapcsolat volt és van ma is a zene-tánc-költészet, a Mousike összetevői között. Az ősi 2-3 hangból álló hangkészlet kibővült és sokszor a „mágikus” vagy „szent” számokkal összhangban négy, öt vagy hétfokú hangsorokká alakult (pl. Kínában, Indiában, Mezopotámiában, Egyiptomban és Görögországban). A zenének az ókori kultúrákban a humaniorák mellett nagy szerepet tulajdonítottak a reáliák, a matematika-csillagászat, fizika, biológia terén is.

Így lett a zene az általános műveltség része. Sőt a nagy kultúrákban hatalmat, mágikus erőt tulajdonítottak neki. A zene szinkretikus jellege természetes jelenségként élt a társadalmat irányító személyiségek tudatában. Így a kínai felfogás szerint a zenének egyenes összefüggése van a társadalommal, gyakorlatilag a kínai birodalom sorsával, ezért a zenéjüket, még a hangszereik hangolását is szigorú törvények szabályozták. Összhangban a kínai vallásokkal (taoizmus, konfucianizmus) csak bizonyos zenéket volt szabad hallgatni, művelni. De nem volt ez másképpen Indiában sem, ahol a hinduizmus, buddhizmus, sintoizmus, a szikh vallás bekebelezte a zenét, és első-sorban a ritmus mágikus erejét kihasználva hatott az emberre.

Az afrikai népeknél is fontos szerepe van az emberi életben a ritmus különböző válfajainak. Gondoljunk csak a mágikus táncokra és azok ritmusára. A huszadik század az afrikai és az Afrikából származó amerikai négernek zenéjét elfogadta, sőt a jazz-en keresztül a szórakoztató zene meghatározójává tette. Jelenléte természetes az afrikai és amerikai népek egyházi zenéjében, különösen a szabadelvű vallások rítusába épült szervesen bele.

A görögöknél a zenének az emberi lélekre és erkölcsre gyakorolt, sokszor csak vélt hatásait állapították meg (pl. Platon *Az állam* című munkájában).

A zene nevelő hatását az ókori tragédiák vagy a vígjátékok előadásain is kama-toztatták, s így szoros kapcsolata a többi művészeti ággal (költészet, tánc) tovább élt.

Zeneelméleti kutatásokat is folytattak, rendszereztek a hangsorokat, a ritmusképeket és képleteket. Mérések és matematikai számítások alapján kifejezték a különböző hangközöket és azok kapcsolatait a társadalom összetevőivel. A zenének, vele együtt a táncnak és poétikának (Mousike) egyaránt rituális jelleget kölcsönöztek.

A görögöktől ránkmaradt zenei emlékek az elsők a zenetörténetben, amelyeket meg is tudunk szólaltatni, például: Pindárosz ódája (Kr. e. V. sz. Kishonti B. fordítása). Ez az óda a zene nagyszerűségét énekl meg, hiszen arról szól, hogy Apolló lantján isteni szép zene szól. A zene hatására ünnepi díszbe öltözik a természet, a múzsalányok tánckara várja a hívó szót. Dal (valószínű, hogy szöveges dalról van szó, vagyis jelen van a poétika) és tánc a lénye, melynek hatására a vad vihar is szelíddé válik.

Legréggebbi zenei emlékünck:

Lan-to-don, ó jó A-pol-ló, is-te-ni szép ze-ne szól.
 Hal-la-tá-ra ün-ne-pi dísz: Mú-zsa-lá-nyok
 tánc-ka-ra vár-ja a hí-vó szót.
 Dal és tánc a lényed, tárd ki né-kik bő-ven a kin-cse-i
 det! A szív, a lé-lek, de még a vad vi-har is sze-lí-dül:
 Lan-to-don, ó jó A-pol-ló, dal zen-dül.

A görögöktől ránk maradtak a népi hangsorok is, ezek törzseknek a nevei, amelyeket később a keresztény egyház is átvett és *egyházi hangsorok* néven tovább életetett. Isteni erőt tulajdonítottak a különböző hangsoroknak.

Szeikilosz sírverse a másik görög zenei emlék (Kr. e. I. sz.)

Ho-zon dzész fai - nu, mé-den ho-lósz szü-lü pú
 Proszoli - gon esz-ti to dzén, to telosz ho chronosz apai-tei.

Devecseri Gábor fordításában:

Amíg élsz, derűsen élj,
Búnak szíved ne add soha.
Rövid az élet, nem tart soká,
Eljön az óra, és itt van a vég.

Szöllősy András fordításában:

A napfény felvidít, mikor az égre felragyog.
De sohase várd a holnapot, mert titokban izen a zord halál.

A szépség boldogít, amíg a réten száz virág.

De ha sose szívod illatát, a sötétben izen a zord halál.

Az élet oly rövid, vele eltűnnek álmaink.

De sohase szűnnek vágyaink, mert hiába izen a zord halál.

Ha elemezzük a két legrégebbi zenei emlékünket, akkor világossá válik, hogy ebben az időben (is/még) integráns esztétikai kultúráról beszélhetünk. Hiszen mindkét dallam kötött ritmusú, feltételezhetően a kettes és hatos lüktetés tánclejtéssel járt együtt. Együtt volt a zene–költészet–tánc.

A legtöbb ókori civilizációban a kultikus célokat szolgáló zenén kívül természetesen létezett szórakoztató muzsika is, sőt a hivatásos zenészek mellett megjelentek a vándormuzsikusok, akik az összesereglett embereket sokszor táncukkal, verseikkel és bűvészmutatványaikkal szórakoztatták. Ez is a Mousike jelenlétét bizonyítja.

Az ünnepélyeknek, szertartásoknak vagy éppen a multságoknak az ének mellett egyre nélkülözhetetlenebb hozzátartozói lettek a hangszerek, pl. a lyra, hárfa, kithara, víziorgona, trombiták, kürtök, különböző sípok, csörgők és dobok.

Az ókor végén az egyes földközi-tengeri nagy civilizációk zenei kisugárzásának, a környező népek sokszínű zenei kultúrájának, az őskeresztény mozgalmaknak, s majdan a népvándorlásnak köszönhetően lassanként újfajta zene született meg. Ennek a zenének a legfőbb forrásai a szíriai, illetve bizánci eredetű himnuszok, valamint a zsidó zsoltárok voltak.

Krisztus előtt másfél évezreddel a Közel-Keleten elterjedt egy, a héber nyelvet beszélő nép. Vezetőjük Jákob (Izrael, Isten harcosa) volt. Tőle származik az izraelita elnevezés. Hosszú vándorlás után letelepedtek Egyiptomban, ahol rabokként kezelték őket. Az izraeliták gyorsan szaporodtak, ezért a fáraó elrendelte, hogy minden elsőszülött izraelitát meg kell ölni. Mózes anyja, hogy megvédje elsőszülött gyermekét, nádból kosarat font és a Nílus nádasába rejtette. A fáraó lánya megtalálta a csecsemőt, gondozta. Mózes vízből kihúzottat jelent, aki megalapította a zsidó vallást, a judaizmust. Isten tudatta vele, hogy ő fogja kivezetni az egyiptomi rabságból a népet és elvezetni a Kánaánba.

A zsidó vallás leglényegesebb tulajdonsága az egyistenhit. Ők Krisztust nem fogadják el Istenként, csak profétának tartják. Ma is várják a Messiás eljövetelét.

Mózes a Sínai hegyen Istentől átvette a két kőtáblára vésett tízparancsolatot, amit a frigylárában őriznek.

Zenei szempontból fontos megemlítenünk Dávid királyt, Izrael második királyát, aki Krisztus előtt kb. 1000 évvel uralkodott. Ő győzte le pásztorként, paritttyával Góliátot. Énekes is volt. A képzőművészetben hárfán játszva ábrázolják, a muzsika nemesítő hatását szimbolizálja. Ő hozta Jeruzsálembe a frigylárát, ettől kezdve Jeruzsálem a vallási élet központjává vált. Sajnos nem tudhatjuk, hogy milyen dallamot énekelt vagy játszott hárfán, mert a zenei lejegyzések lehetősége szinte ezer évet várat magára. Azt sem tudhatjuk, hogy az általa énekelt dallamokra hogyan táncoltak, bár jogosan tételezhetjük fel, hogy abban az időben a zene–tánc–poétika szinkretizmusa eleven valóság volt.

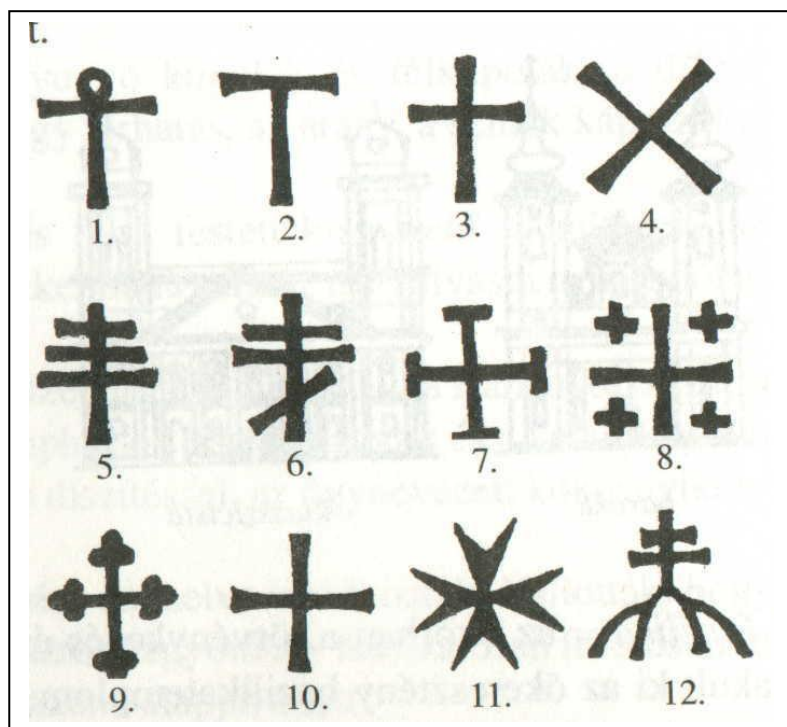
Fia, Salamon templomot építtetett, ahova a frigylárát helyezték. A zsidók csak ebben a templomban mutattak be áldozatot, ahova minden hithű zsidó férfi évente háromszor elzarándokolt. Máshol csak zsinagógák léteznek, vagyis imaházak, a vallásos összejövetelek helyei. A jeruzsálemi templomot kétszer építették újjá. A rómaiak Krisztus után 70-ben végleg lerombolták. Egy falrészlet maradt meg belőle, ez a siratófal, ahova a hithű zsidók ma is elzarándokolnak. Jeruzsálem elpusztulása után a zsidók szétszóródtak a világ minden tájára.

A kereszténységet Krisztus hozta létre. A Messiás szó fölkenet jelent, görög megfelelője Krisztus. A próféták jóvendőlése bekövetkezett, Jézus Dávid családjából származik, és az ő születésétől számítjuk az időt (időszámításunk előtt, vagyis Krisztus előtt, időszámításunk után, vagyis Krisztus után). Jézust a zsidók egy csoportja elfogadta, a másik csoport elutasítja. Ezek ma is várják a Messiást, az előbbieket pedig az őskeresztények.

Tehát az őskereszténység zenéje a zsidó hagyományokat követte, hiszen a kereszténység a zsidó vallásból nőtt ki, az első keresztény térítőik mindig egy adott városka zsidó közösségét igyekeztek megnyerni az új eszmének és hitnek.

A zsidó eredet még bizonyítható azzal is, hogy a Biblia fontos szövegrészeit emelt hangon, ünnepélyesen recitálva olvassák fel, a zsoltárokat hasonló elvű kántálásban szólaltatják meg. A recitálás magában hordoz egy belső lüktetést, amely adott esetben a mozgást igyekszik helyettesíteni, vagyis latens módon tetten érhető a Mousike. Aztán az eszme és a hit terjedésével a zene magába olvasztott másféle elemeket is.

A keresztények szimbóluma a kereszt, amely Jézus kereszthalálára utal, és a feltámadást jelképezi. Több formában terjedt és maradt fenn. A következő ábránk néhány kereszt-szimbólumot mutat be.

Keresztek¹

1. Egyiptomi,
2. Szt. Ferenc – Szt. Antal,
3. Krisztus,
4. Szt. András,
5. Pápai,
6. Orosz és más ortodox,
7. Mankós,
8. Jeruzsálemi,
9. Gót,
10. Görög,
11. Máltai,
12. Magyar apostoli kereszt a hármashalommal.

Kezdetben az új hitre térőket üldözték, ezért vallásukat titokban gyakorolták. A kereszt helyett titkos jelként a halat és a horgonyt használták. A hal görögül Ikhthüsz, amely egyben mozaikszó: Ieszousz Khrisztosz Theo Üosz Szotér = Jézus Krisztus Isten Fia Megváltó.

313-ban Nagy Konstantin császár rendelete alapján a kereszténység állammivallássá vált. Bazilikákat, templomokat építettek, amelyek magukon viselték az egyes művészeti korok jellegzetes stílusjegyeit. A bazilika az ókorban a törvénykezés és a kereskedelem céljait szolgáló csarnok volt, ebből alakult ki a bazilikatemplom.

A keleti és nyugati világ eltérő műveltsége az istentiszteletek rendjében, a liturgiában különbségekhez vezetett. A Római Birodalom kettészakadása (395) tovább mélyítette a különbségeket. A római ág a nyugati, a bizánci ág a keleti kultúrkörben fejlődött tovább. A Nyugat-Római Birodalom 476-ban bukott meg, de a nyugati szellemiség tovább élt. A keleti és nyugati világ az egyházzenét is különbözőképpen értelmezte. Egy dologban azonban nem különböztek: latens módon, mindkét egyház zenéjében a Mousike tovább élt.

¹ (Hoppál – Jankovics – Nagy – Szemadám: *Jelképtár*. Pécsi Géza: *Kulcs a muzsikához*. 109. o.)

Az idők folyamán így két egyházi központ jött létre. Bizánc (Konstantinápoly) mellett Róma is központtá válik (1054), s ezzel együtt a görög helyett a latin lett a nyugati keresztény szertartás, istentisztelet nyelve. 1054 az első egyházszakadás időpontja. A római szárny elismerte a pápa kormányzóságát, a keleti ág a konstantinápolyi pátriárka egyeduralma alatt maradt. A keleti keresztények ettől kezdve ortodoxnak (igazhitűek) nevezték magukat, a rómaiak katolikusoknak (egyetemes). A nyelvi különbségek szerint megkülönböztetünk görög, orosz, román és szerb ortodox egyházakat. Templomaikra jellemző a széles pillérekben nyugvó kupola és félkupola, díszes márvány padlózat, nagyméretű mozaikképek, a nagy térhatás, az arany, a színek káprázatos gazdagsága. Az ortodox egyházzene egyszólamú és hangszerkíséret nélküli. Dallama gazdagon díszített, a dallamvonal kifejezi a szöveg mondanivalóját is. A már említett belső mozgásra való utalás így él tovább.

A bizánci művészet nagy hatással volt a Balkán országaira és az orosz fejedelemségekre. A faépítményű templomok hagyományát és a keleti kupolát sajátosan ötvözték, így alakult ki a jellegzetes orosz díszítéssel, az úgynevezett kokosnyikokkal ékesített „hagymakupolás” templom. A hagymakupola a román ortodox templomokra is jellemző.

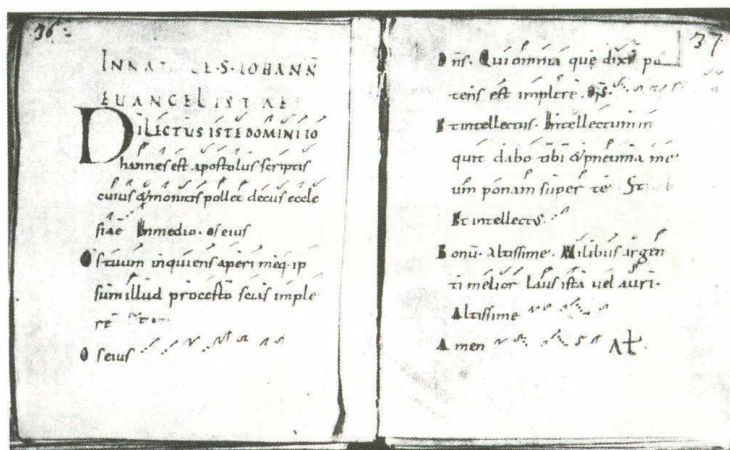
Történeti forrásokból tudjuk, hogy a zsidók jobbára énekelve imádkoztak. Vallották, hogy az ének közelebb emeli a lelket Istenhez. Ez a magasztos hagyomány fokozatosan felerősödött a környező népek zenéjével és a keresztény egyházzene alapjává lett.

A zsidó vallásos ének stilisztikailag hasonlóságot mutat a keresztény egyházzenevel. Gondoljuk, hogy érzékelhető a dallamok közeli rokonsága. Közös tulajdonságok: parlando éneklés (beszédszerű), kényelmes kisebb hangterjedelem, hitből áradó, bizakodó hangulat és ritmikailag a szöveghez való alkalmazkodás, valamint az a belső lüktetés, amely mozgást sugall a responsoriális előadásmód által.

Az első időkben a vallásos összefüggéseken keleten görög, majd szláv, nyugaton a római ág latin nyelven énekelt.

Körülbelül két évszázad alatt kialakult és megszilárdult a keresztény szertartásokhoz kapcsolódó dallamok rendje. Ez a zene a „gregorián ének” elnevezést I. Gregorius (Nagy Szent Gergely) pápáról kapta (VI-VII. sz.), aki 590-től 604-ig volt a Szentszék feje, és 600 körül elkezdte a dallamoknak a gyűjtését, rendszerezését és lejegyzését. Roppant értelmes és ügyesen politizáló ember volt.

Egyszer s mindenkorra ő teremtett rendet a nyugati kereszténység zenéjében. Szorgalmas munkája során megszületett a Nagy Könyv, amely a teljes egyházi év minden ünnepére előírta a megfelelő szövegű dallamot. Ezt a könyvet másolatokban terjesztették, így eljutott Nyugat- és Észak-Európába. (Ennek előtte az énekek szájhagyomány útján terjedtek, akárcsak a népdalok.) Az írásba foglalás már a VI. sz. előtt elkezdődött, neuma írás formájában. Ez azt jelentette, hogy a szövegek fölé olyan jeleket rajzoltak, melyek konkrét hangmagasság- és ritmusjelölés nélkül csak dallamirányt jeleztek. A képen érdekes összefüggéseket lehet felfedezni a keleti népek írásjelei és a neumatikus írásjelek között.

Neumák²

A gregorián zene születéséhez egy legenda fűződik, mely szerint Nagy Szent Gergely pápa a Szentlélek sugallatára kezdett kottázni, más változat szerint írnokainak dallamot diktálni.

A modern tudomány nem fogadja el a legendákat, a gregorián születéséről keletkeztetett is már rég megcáfolta. Abban ma már minden komoly kutató egyetért, hogy Nagy Gergely pápa a zenével semmi érdemlegeset nem tehetett. Bizonyíték erre az, hogy közvetlenül halála utáni életrajzírói egy szóval sem említik efféle tevékenységét. Először a 860 körül élt Johannes Diaconus említi a legendát, amit aztán számos más kódexben is megtalálunk. Nyilvánvalónak látszik, hogy utólag a legnagyobb tekintélyű pápának igyekeztek tulajdonítani az egyházi muzsika rendjét is, mint annyi mást. A valóságban pedig a rendszerezés hatalmas munkája feltehetően Gergely előtt megindult, és jóval utána jutott el, több hullámban, ha nem is a teljes befejezésig, de egyfajta „nyugalmi” állapotig.

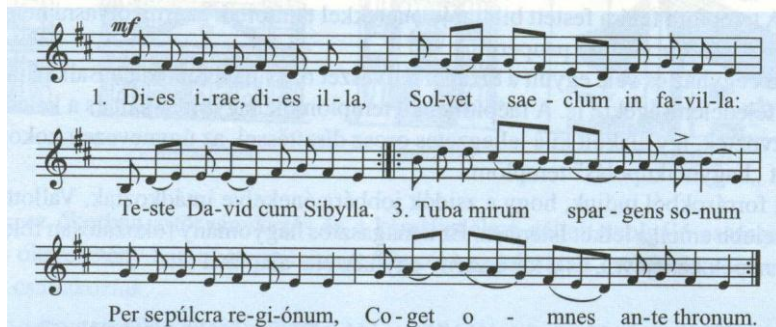
Ami különösen nehézé teszi a kérdést, az az írásbeliség problémája. Ha történetesen Nagy Szent Gergelynek sugallt volna valamit a Szentlélek, azt ő eleve nem tudta volna olvasható kottába lejegyezni, hiszen akkor semmilyen módszer nem létezett énekek dallamának leírására. Sevillai Izidor, a korszak legnagyobb tudósa jegyzi meg, hogy: „az ének dallama örökre elvész, ha nem tanuljuk meg hallás után, lejegyezni ugyanis lehetetlen.”

Meg kell jegyeznünk, hogy a mai tudomány is adós a kielégítő magyarázattal. Ugyanis amire a megfejtendő kottás kódexek megjelentek, a keresztény egyházzene

² Orfeusz Hangzó Zenetörténet, Kovács Sándor: Középkor és Reneszánsz. 8. o.

egységes törzsanyaga már kialakult és elterjedt. Jóval az ezredforduló előtt ugyanazzal a dallammal hirdethette Isten dicsőségét a mai Írország, Németország és Dél-Itália területén élő szerzetes – holott a vonalrendszeres kottairás használata csak a mi Szent Istvánunk korától vált szélesebb körben és lassanként elfogadottá. Valószínű, hogy az utazó szerzetesek sokat tettek annak érdekében, hogy a gregorián dallamiság hallás utáni énekléssel/tanulással terjedhessen el a Nyugat-Római Birodalomban. Természetesen a következő évszázadokban bizonyos jeleket, mint a fennebb látható neumákat használtak és le is jegyezték. Később ezek vonalrendszerre kerültek. A zenetörténészek a késői feljegyzéseket a koraiakkal összevethették, elemezheték, hogy van-e ellentmondás a kétféle feljegyzés között.

A továbbiakban a régi jelek újabbakkal egészültek ki, és tovább gazdagodtak. Talán az egyik legismertebb gregorián énekünk a *Dies irae* kezdetű ősi hagyományokat őrző középkori dallam.

The image shows a musical score for the beginning of the *Dies irae* chant. It consists of three staves of music in G major (one sharp) and 4/4 time. The first staff starts with a dynamic marking of *mf*. The lyrics are: "1. Di-es i-rae, di-es il-la, Sol-vet sae-clum in fa-vil-la: Te-ste Da-vid cum Sibylla. 3. Tuba mirum spar-gens so-num Per sepúl-cra re-gi-ónum, Co-get o-mnes an-te thronum." The music is written in a medieval style with a mix of eighth and quarter notes.

Szabad fordítás: A harag, vagyis a végítélet napján a világ hamuvá lesz.

The image shows a musical score for the beginning of the *Ut queant laxis* hymn. It consists of four staves of music in G major (one sharp) and 4/4 time. The lyrics are: "Ut que-ant la-xis Re-so-na-re fib-ris Mi-ra ge-sto-rum Fa-mu-li tu-o-rum Sol-ve pol-lu-ti La-bi-i re-a-tum, San-cte Jo-an-nes." The music is written in a medieval style with a mix of eighth and quarter notes.

Ut queant laxis – Szent János Himnusz

A XI. században Guido d'Arezzo-nak köszönhetően megjelent a négyvonalas kottairás (Szent István kora). Ennek alapja a Szent János himnusz. Magyar fordítása:

„Hogy szolgálid gyarló hangszálaikon zenghessék életed csodáit:

Tisztítsd le bűnös ajkunk minden szennyét, Szent János.”

A dallamból látható, hogy a sorkezdő szótagok a szolmizációs hangoknak felelnek meg. A 7. fokot jelentő ti, illetve szí a Sancte Joannes rövidítése, amely később került a zenei gyakorlatba. A szolmizáláskor a törzshangsor adott tonalitáson belüli relatív magasságát, funkcióját, szerepét jelöljük. A szolmizációs szótagok eredeti sorát valamennyi hangnemre transzponálja, vagyis az összes dúr hangsor kezdő hangja mindig dó (eredetileg ut volt, később a mássalhangzóval kezdődő és zengzetesebb dóval helyettesítették), és valamennyi mollé mindig lá. A betű elnevezés a hangok abszolút magasságát (rezgésszámát) jelöli.

Guido négy vonalat használt, a vonalközökbe is írt hangjegyeket, bevezette a kulcsokat, jelölte a C és F hangok helyét, vagyis azokat a helyeket, ahol lefelé nem a szokásos nagy másodot lépjük, hanem kis másodot (szekundot). Az írásmódból egyelőre itt is hiányzik a mozgásra való utalás. Ez nem azt jelenti, hogy a dallamoknak nem volt egy természetes lejtése, tempója, ami magában hordoz egy mozgásra való utaltságot. Ezt a mozgást az embernek a legbensőbb éneke valósítja meg, ami szemmel már nem látható, szinte transzcendentálissá válik. Állíthatjuk, hogy ily módon megőrződik a zene szinkretikus jellege.

A gregorián ének egyszerű, latin nyelvű, vallásos szövegű és ahhoz alkalmazkodó, kötetlen ritmusú. Ha a szöveg minden szótagjára külön hang esik, akkor a dallamot szillabikusnak mondjuk, ha az ének ún. hajlításokban gazdag, tehát egy szótagra több hangmagasság is kerül, akkor melizmatikusnak nevezzük (pl. Alleluja dallamok).

A legősibb gregorián dallamok az órómai, ambrózián és beneventán dallamok. Szerencsére ezek a későbbi római központosítás során sem tűntek el nyomtalanul. A generális szabályok alól mindig voltak kivételek: nagyobb bazilikák, királyi kápolnák, kolostorok a jó taktikai-politikai érzékkel megáldott pápák révén ápolhatták saját hagyományukat. Így aztán az egykori ambrózián, órómai és beneventán dallamokat lejegyezték mint megőrzésre érdemes különlegességet. Megfigyelhető a dallamok és a szövegek kifejező eszközeinek szinkretikus jellege, zene és poétika egysége, a különösen szép melizmák. A Mousike harmadik összetevője, a tánc, a mozgás, latens módon van jelen.

A dél-itáliai beneventán régió fennmaradt dallamanyaga újabb keletű az ambroziánál és az órómainál. Nagyjából a VIII. században kezdődött és a XI. századig tartott, de szoros kapcsolat létezett az előző két iskola dallamanyagával.

A vallási szertartást görög szóval *liturgiának* nevezzük. Ilyen a mise, az istentisztelet, a vecsernye (vesperás), esküvő, temetés stb. Az egyházi tartalmú zenét liturgikus zenének nevezzük. Aki a középkori egyházi zenével, a gregorián világával ismerkedik, eleinte riasztóan sok fogalommal találja magát szembe. Azonban

eltekinthetetlenül bonyolultnak.

A gregorián zene két nagy részre osztható: a zsolozsma énekeire és a mise énekeire.

A liturgiának két alapvető területe különböztethető meg: az Officium és a Mise. Az officium (zsolozsma) nem más, mint a szerzetesek számára előírt napi kötelező szolgálat. Ez az ún. órákból áll, a nap bizonyos szakaszaiban elmondandó könyörgések, imák, zsolotárszakaszok sora. Lényegében a zsidó hagyományokra vezethető vissza, már a bencés szerzetesrendet alapító Nursziai Benedek regulájában megtalálható a pontos leírás. Ezt a rendet még Nagy Szent Gergely előtt, 528 körül alapította a névadója. A regula lényege az, hogy egy hét leforgása alatt a 150 bibliai zsolotár szövegét végig kell énekelni. Az énekes initiummal kezd (dó-ré-mi, vagy szó-lá-dó dallamfordulat), majd az elért magasságon recitál. A szövegnek, a tagolásnak megfelelően egy kissé leereszti a hangját (flexa), majd a másik tagolási egységnél valamivel nagyobb középzárlatot (meditatio) formál. Azért, hogy a zsolotározás ne legyen unalmas, az első zsolotársor előtt antifónát énekelnek, amit a zsolotár végén megismételnek. Általában úgy tartják, hogy a kezdeti időkben az antifonális zsolotározás két kórus váltakozó énekéből állt. Ez a jelenség is lüktetést, mozgást kölcsönöz a gregoriánumnak, ami által teljessé minősül, hiszen jelen van a zene–poétika–mozgás.

A másik alapvető műfaj a responsorium, a szólóének és a kórus váltakozásából adódó éneklési mód. A szóló részek mindig díszesebbek, zeneileg igényesebbek voltak.

Az officiumhoz tartoznak a himnuszok is. Ennek szövege ritmikus verselés. Gyakori a jambikus lejtés. A verselésnél kérdéses, hogy az előadásmód a beszéd ritmusát követte-e vagy a jambikus lejtés ritmusát.

A himnuszt Ambrus honosította meg, a milánói szokást vette át később Róma.

A *mise* a liturgia másik fő területe. A misét alkotó részeket (énekeket) két nagy csoportra osztjuk:

– *Állandó részek (ordinarium missae)*. Ennek a szövege hétről hétre azonos. A szövegeket kísérő dallamok változhatnak (Kyrie, Gloria, Credo, Sanctus-Benedictus, Agnus Dei).

- *Kyrie*. Görög nyelven szólal meg. A viszonylag kevés szöveg, háromszori Kyrie és Christe eleison, gazdagon díszített, melizmatikus dallamossággal párosul. Ez a felvétel kivételnek számít, a lehető legegyszerűbb Kyrie dallam.
- A *Gloria* is az Ordinarium állandó része. Szövege komplexebb. Kezdő mondatai Lukács evangéliumából az angyali üdvözet szavait idézik. Dallama általában szillabikus.
- A *Credot* is állandó miserésznek tekintjük. A XI. századtól éneklék. Ebben a részben vallja meg a keresztény közösség a hitét.

- *Sanctus-benedictus*. A mise kezdeti formájában két különálló rész volt. Ma a két részt megszakítás nélkül egybeéneklük. Gyakran ABCB jellegű formát kölcsönöz az „Osanna in excelsis Deo” („hossánna a magaságban Istennek”) felkiáltás, mert kétszer hangzik el, a *Benedictus* kezdetű szövegrész előtt és után. Ezt az azonosságot sokszor a dallam azonossága is aláhúzza.
- *Agnus Dei (Isten Báránya)* hármas tagolású. Kétszer hangzik el az „Isten Báránya, ki elveszed a világ bűneit, könyörülj rajtunk”, harmadszor a hasonló kezdet után „adj nekünk békét”-re módosul.

– *Változó részek (proprium missae)*. Ezek adott ünnepekhez kötődő szövegek, más alkalmakkor nem szerepeltethető részek.

Ilyen az *Introitus*, amely a papság bejövetelét kíséri, zsoltár – antifóna – doxológia keretben éneklük. Sokszor az antifóna dallama csak keretként szólal meg, így a formája ABBA lesz. (ABBA formája van az új stílusú népdalainknak is).

Ugyancsak a proprium része a Graduale, a díszes responsoriális stílushoz áll közel.

Az *Alleluja* is a proprium része. A mise zenei csúcspontjának nevezhető. A héber eredetű alleluja szóra (Hallelu-Jah = Dicsőség Jahvének) először a szólista intonálja a hajlításokkal teletűzdelt dallamot. Erre válaszol a kórus megismételvén az első motívumot úgy, hogy az „a” szótagra egy hosszabb melizmát énekel. A versust a szólista/szólisták éneklük az aktuális ünnepre vonatkozó, többnyire zsoltárokból vett szövegsort. Erre válaszol a kórus úgy, hogy megismétli a szólisták által intonált motívumot záró melizmát.

Az *Offertorium*, felajánlás története a legszövevényesebb. Az üldözött keresztényeknél közvetlen gyakorlati értelme volt annak, hogy a hívek adakoztak, sorra az oltár elé rakták mindazt, amivel a közösség életviteléhez, fenntartásához hozzá tudtak járulni, élelmet, vagyontárgyakat ajánlottak fel. A diadalmas egyház korában erre már nem volt szükség. A felajánlás jelképpé vált. Ennek megfelelően rövidült le az eredetileg hosszú, sok zsoltársort tartalmazó antifonális ének, előbb egy kevésbé terjedelmes, viszont díszes responsoriumra, majd annak töredékére.

Az utolsó változó miserész a *Communio*, antifóna-szerű, többnyire rövid ének.

A központosítás, a megszilárdult rendszer nem jelentette az alkotó energiák megcsappanását. A VIII-IX. századtól kezdve születtek a kicsit színesítő, helyi ízekkel vegyült dallamok, tételek, műfajok. Kialakult például a trópus gyakorlata. Ez a meglévő rend énekeinek bővítését jelenti. Kevésbé díszes dallamokat ünnepélyesebb tettek máshonnet kölcsönvett melizma-fordulatokkal (topus, troposz jelentése kb. = fordulat).

Így új műfajokat és színfoltot jelentett a *tropus* és a *sequentia* megjelenése, melyek eredetileg melizmatikus dallamok voltak, s melyeket a jobb megjegyezhetőség kedvéért szöveggel láttak el. A templomba bekerült ilyen dallamokat azonban nem utolsósorban verses szövegük és néha kétes eredetű és értelmű dallamuk, valamint a hozzájuk csatolható táncaik miatt az egyház öt sequentia kivételével betiltotta.

Ha egy adott helységben, egy adott helyen egy olyan szent személyiség ünnepét ülték, akinek valami folytán az adott helyhez több köze volt, igyekeztek ezt érzékeltetni a díszesebb dallamfordulatokkal. Van arra is példa, hogy egy-egy hosszabb dallamdíszítést „megszövegesítettek” egyrészt azért, hogy könnyebben megjegyezhetővé tegyék, másrészt azért, hogy egy konkrét ünnep konkrét tartalmához kössék.

Sok kutató véleménye szerint a sequentia is a tropizálás gyakorlatából ered (a sequentia szókövetést jelent). Az Alleluják befejező melizmáját sokszor szöveggel látták el, elsősorban a könnyebb megjegyezhetőség érdekében. Ez nagy ünnepeken nem egyszerűen a versust megelőző melizma megismétlése volt, hanem annál sokkal cikornyásabb dallamrész. Ilyenkor mankót jelentett a rengeteg hang alá írt önálló szöveg. A zenetörténészek nagy többsége azt feltételezi, hogy ez le is szakadhatott az Allelujáról és önálló zenei résszé, később műfajjá alakult. Mindez csak feltételezés, a tény az, hogy a IX. századtól kezdve megjelennek a kéziratokban a sequentiák. A műfaj egyre népszerűbbé vált. Központjai St. Gallen, később Párizs voltak.

Utaltunk már arra, hogy az ezredforduló után olyan mennyiségű sequentia született, hogy az egyház vezetői kezdték ezt veszélyesnek minősíteni, a központosítás eredményeit megkérdőjelezendőnek látni. Végül a római katolikus egyház mellett kialakuló lutheránus, református, anglikán egyházak térhódításával szembeszegülő, a tridenti zsinat időszakában, a XVI. század utolsó harmadában született meg a döntés a sequentia általános betiltásáról, illetve négy sequentiát megtartottak (*Veni Sancte Spiritus*, a *Victimae paschali laudes*, a *Lauda Sion* és a *Dies irae*). 1727-ben elfogadták a *Stabat Mater*-t is.

A *Tractus Stelle* a középkori liturgikus drámára ad példát. Ez is bizonyíték az ősi Mousike szellemiségének a továbbélésére. Ez valójában a Biblia bizonyos részeinek dramatizált előadása. A korai liturgikus drámák az éneklendő szöveget szerepek szerint megosztják. Nem kizárt, hogy az előadást jelképes játék is kísérte.

A *Te Deum* szövegkezdetű hálaadó ima. A hagyomány szerint Ambrus rögtönözte akkor, amikor Szent Ágostont megkeresztelte. A modern tudomány nem fogadja el ezt az állítást, de az tény, hogy a szöveg az egyik legszebb. Így az egyik legnagyobb tekintélyű püspököknek szerették volna tulajdonítani, mert a legköltőibb. Ezek a dallamok inkább szillabikusak, az officiumbeli antifonákhoz állnak közel.

Folytatjuk.